

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ

§ 1. Сучасні тенденції та перспективи вдосконалення правового регулювання використання об'єктів рослинного світу як складової державної екологічної політики

Тенденції знищення природних рослинних ресурсів, у тому числі рідкісних і таких, що занесені до Червоної та Зеленої книг України, дефрагментації та деградації місць їх зростання, що викликане, по-перше, низькою еколого-правовою культурою й споживацьким світоглядом щодо використання об'єктів рослинного світу, а по-друге негативними наслідками військових дій на теренах нашої держави, свідчать про щоденне та суттєве зменшення природоресурсного потенціалу рослинного світу. Ураховуючи принципове значення рослинного світу як для забезпечення добробуту держави в контексті його визнання промисловою, харчовою та лікарською сировиною, так і для задоволення індивідуальних потреб людини (духовних, естетичних, культурно-виховних тощо), перед державною екологічною політикою постав виклик щодо якісної модернізації правового регулювання використання рослинного світу з детермінантною на вектор забезпечення сталого екологізбалансованого розвитку крізь призму виконання європейських правових зобов'язань України.

Принагідно зазначимо, що євроінтеграційні наміри України поставили перед державними інституціями у партнерстві з громадянським суспільством пріоритет у досягненні відповідності національних законодавчих та інших нормативно-правових актів до правової системи ЄС за допомогою визнаних в Європейському Співтоваристві ефективних юридичних інструментів, спрямованих, зокрема, на створення прозорого та дієвого механізму реалізації раціонального при-

родокористування. У контексті дослідження правових засад використання рослинного світу зазначимо, що набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС, як суттєвий крок на шляху до здобуття статусу держави – члена європейського співтовариства, активізувало нагальність концептуального перегляду існуючих правових засобів регулювання флористичних відносин із метою обґрунтованого та раціонального використання природних рослинних ресурсів відповідно до досягнення ЦСР.

Сучасне українське законодавство про рослинний світ з 1990 р. і до сьогодні становить одну зі структурних частин загального національного законодавства¹ та на сучасному етапі розвитку екологічного права та законодавства є однією з найбільш розгалужених підгалузей, яка містить широкий спектр нормативно-правових актів різних юридичної сили та сфер правозастосування.

Основним Законом нашої держави є Конституція України, норми якої є фундаментальними для векторного розвитку екологічного законодавства, еколого-правової доктрини та формування системно-структурної організації загальних та спеціальних юридичних засад, зокрема правового інституту використання рослинного світу. Аналіз конституційних вимог природоресурсово-екологічного змісту дозволяє поділяти їх на три основні групи норм, а саме: норми, які містять відповідні положення щодо використання природних ресурсів; норми, що безпосередньо присвячені екологічним та екологобезпечним вимогам; норми, що закріплюють функції та повноваження органів державної влади й місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища².

Першим універсальним та фундаментальним для визначення основних засад державної екологічної політики незалежної України став Закон України від 25.06.1991 «Про охорону навколишнього природно-

¹ Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, Г. В. Анісімова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2014. С. 367.

² Каракаш І. І. Конституційні вимоги щодо використання природних ресурсів та охорони довкілля. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Гельветика, 2021. Т. 1. С. 541–544.

го середовища»¹, який у ст. 2 фактично проголосив підгалузі екологічного законодавства – земельне, водне, лісове законодавство, законодавство про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та інше спеціальне законодавство. Визначивши у ст. 5 ліс та іншу рослинність об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища, зазначений Закон розповсюджує сферу дії його правових положень щодо принципів охорони навколишнього природного середовища, екологічних прав та обов'язків громадян, інституційно-функціональної складової, юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства та інші фундаментальні засади регулювання правовідносин у сфері використання рослинного світу. Розділ IX Закону присвячено регулюванню використання природних ресурсів, який закріплює найбільш загальні правила та вимоги щодо експлуатації об'єктів охорони навколишнього природного середовища, у тому числі рослинного світу, які в подальшому конкретизуються у правових нормах визначених підгалузей екологічного законодавства залежно від виду природного ресурсу.

Прийняття у 1999 р. комплексного Закону України «Про рослинний світ»² ознаменувало концептуально новий етап у напрямі систематизації законодавства про рослинний світ, яке до цього часу розвивалося в хаотичному порядку й породжувало практичні проблеми у правотворчій та правозастовній діяльності публічних та приватних учасників екологічних правовідносин. Принциповими положеннями цього закону є: 1) визначення рослинного світу самостійним природним об'єктом; 2) закріплення основних термінів, що значно уніфікувало категоріально-понятійний апарат флористичного законодавства; 3) правове забезпечення використання всіх природних рослинних ресурсів у межах як земного (розташованих на землях різного цільового призначення), так і водного простору; 4) декларування основних вимог щодо використання, охорони та відтворення рослинного світу під час здійснення господарської та іншої антропогенної діяльності; 5) врегулювання в окремому підрозділі загального та спеціального викорис-

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 10.04.2023).

² Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14> (дата звернення: 10.04.2023).

тання природних рослинних ресурсів, а також деталізація кожного з видів такого використання та ін.

На переконання І. В. Гіренко, чинне законодавство, яке в першу чергу регулює відносини охорони й використання рослинного світу, є самостійним галузевим інститутом. Окремі нормативно-правові акти щодо охорони й використання рослинного світу містяться і в інших правових інститутах. Правова охорона рослинного світу здійснюється не тільки флористичним законодавством, але й нормами інших галузей права, які мають різноманітний вплив на сферу рослинного світу, і впорядковується за допомогою правових засобів, які у своїй сукупності і взаємодії всіх структурних елементів системи права регулюють суспільні відносини¹. При цьому найбільша паралель у правовому регулюванні розглядуваних у цьому розділі монографічного дослідження відносин спостерігається між флористичним та лісовим законодавством. Визначаючи метою дослідження співвідношення поняття «рослинного світу» та «лісу» в наступному параграфі цього розділу, принагідно слід акцентувати не на взаємовиключенні законодавства лісового та про рослинний світ, а на їх симбіозі, оскільки йдеться про суміжний об'єктний склад лісових та флористичних правовідносин.

Безумовно, ЛК України від 21.01.1994² має непересічне юридичне значення для врегулювання відносин у сфері використання рослинного світу. Оскільки правове визначення лісу включає в себе поєднання переважно деревної та чагарникової рослинності з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю та іншими природними компонентами, то виникає питання про співвідношення та узгодження законодавства про рослинний світ та лісового законодавства. Зокрема, абзац другий ст. 3 ЛК України визначає, що лісові відносини, що виникають при використанні землі, надр, вод, а також відносини щодо охорони, використання й відтворення рослинного та тваринного світу, не врегульовані цим Кодексом, регулюються відповідними законодавчими актами³.

Виходячи з системного тлумачення цієї норми, вбачається, що ЛК України є актом спеціального характеру щодо лісових ресурсів, які

¹ Гіренко І. В. Місце і роль галузей права у системі правової охорони рослинного світу в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197, ч. 2. С. 125.

² Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 10.04.2023)..

³ Там само.

включають у себе й рослинність. Якщо ж певний вид спеціального використання природних рослинних ресурсів в межах земель лісового фонду не врегульований ЛК України, то застосуванню підлягають норми Закону України «Про рослинний світ». Ілюстративним прикладом зазначеної гіпотези є абзац шостий ст. 10 останнього, відповідно до якого заготівля деревини під час рубок головного користування, живиці на земельних ділянках лісового фонду здійснюється в порядку, що встановлюється ЛК України. Інші види спеціального використання рослинних ресурсів на земельних ділянках лісового фонду здійснюються в порядку, що встановлюється цим Законом, ЛК України, іншими нормативно-правовими актами¹.

Одночасно, на думку І. І. Каракаша, лісове законодавство, як більш розвинена правотворча галузь, має широку нормативно-правову базу, що неодноразово піддавалось відповідним кодифікаціям. Воно, очевидно, ще тривалий час буде зберігати свою перевагу над флористичним законодавством. Так чи інакше, у суворо юридичному значенні об'єкти рослинного світу та лісові об'єкти відрізняються один від одного, а вимоги щодо правового регулювання їх охорони, використання і відтворення не збігаються в зазначених законодавчих актах².

Правове регулювання використання об'єктів рослинного світу відбувається й за допомогою інших законодавчих актів еколого-правового спрямування.

Зокрема, важливим етапом у розвитку державної екологічної політики у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу є ратифікація Україною Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ їх існування в Європі від 1979 р. (Закон України від 29.10.1996 №436/96-ВР³), Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 1992 р. (Закон України від 29.11.1994 №257/94-ВР⁴) та інших міжнародно-правових інструментів, які запроваджують комплексний підхід до охорони та використання об'єктів

¹ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 №591-XIV.

² Каракаш І. І. Проблеми права власності на об'єкти і ресурси рослинного світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. №23. С. 147.

³ Про приєднання до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ їх існування в Європі : Закон України від 29.10.1996 №436/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №50. Ст. 278.

⁴ Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття : Закон України від 29.11.1994 №257/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №49. Ст. 433.

рослинного світу, що будується на засадах не однобічного правового регулювання окремих видів диких рослин або природних рослинних угруповань, а передбачає збереження і природних місць їх зростання (окремих ділянок земного або водного простору, на яких локалізуються об'єкти рослинного світу).

У цьому напрямі стратегічне значення для правового регулювання використання об'єктів рослинного світу, які є рідкісними або такими, що перебувають під загрозою зникнення, відіграють закони України «Про природно-заповідний фонд України»¹, «Про екологічну мережу України»², «Про Червону книгу України»³ та інші нормативно-правові акти, що конкретизують положення зазначених законів, у тому числі й ті, що передбачають встановлення вимог та обмежень під час використання об'єктів рослинного світу суб'єктами господарювання та приватними особами.

Правове регулювання використання об'єктів рослинного світу відбувається, поряд із законодавчими актами спеціального спрямування, за допомогою стратегічних та програмних документів, які розробляються і приймаються державою як основним суб'єктом державної екологічної політики на виконання її функції, передбаченої ст. 16 Конституції України. Такі правові інструменти декларують політико-правові пріоритети у сфері охорони, збереження, використання та відтворення об'єктів навколишнього природного середовища, а їх ключові засади інтегруються як в інші стратегічні документи державної екологічної політики, так і в регіональні плани, а також у стратегії розвитку секторальних видів державної політики.

У ретроспективному аспекті дослідження правового регулювання використання рослинного світу, вагоме значення для визначення стратегічних напрямів реалізації державної екологічної політики незалежної України мала постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологіч-

¹ Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> (дата звернення: 13.04.2023).

² Про екологічну мережу України : Закон України від 26.04.2004 № 1864-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15> (дата звернення: 13.04.2023).

³ Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14> (дата звернення: 13.04.2023).

ної безпеки»¹. Подальше становлення та реформування флористичного законодавства відбувалося в рамках окресленого в зазначеній постанові завдання з удосконалення законодавчої та нормативної бази щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу.

До найбільш релевантних стратегічно-програмних документів для визначення напрямків та пріоритетів правового забезпечення використання рослинного світу слід віднести: 1) Стратегію-2030, затверджену Законом України від 28.02.2019²; 2) Концепцію Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.09.2004³; 3) постанову Кабінету Міністрів України від 07.09.2022 «Деякі питання реформування управління лісової галузі»⁴; 4) Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, що затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.04.2021⁵; 5) Державну стратегію управління лісами України до 2035 року, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021⁶, та ін.

Суттєвий масив законодавства про використання рослинного світу складають підзаконні нормативно-правові акти, прийняті найвищими органами державної влади України, які спрямовано на конкретизацію та правову деталізацію в регулюванні певного виду використання природних рослинних ресурсів. До них слід віднести: 1) Інструкцію про порядок установавання нормативів спеціального використання природних

¹ Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верхов. Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38. Ст. 248.

² Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019 № 28. Ст. 980.

³ Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки : розпорядж. Каб. Міністрів України від 22.09.2004 № 675-р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 38. Ст. 2524.

⁴ Деякі питання реформування управління лісової галузі : постанова Каб. Міністрів України від 07.09.2022 № 1003. *Офіційний вісник України*. 2022. № 74, т. 2. Ст. 4482.

⁵ Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року : розпорядж. Каб. Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 42. Ст. 2557.

⁶ Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року : розпорядж. Каб. Міністрів України від 29.12.2021 № 1777-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 4. Ст. 256.

рослинних ресурсів, затверджену наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.02.2002 № 61¹; 2) Правила рубок головного користування в гірських лісах Карпат, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 № 29²; 3) Порядок спеціального використання лісових ресурсів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761³; 4) Порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань у лісах України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.1996 № 449⁴; 5) Правила заготівлі живиці в лісах України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.1996 № 185⁵, та ін.

Апелювання до сучасних тенденцій розвитку законодавства про використання об'єктів рослинного світу й безпосередньо до пріоритетів державної екологічної політики в цій площині свідчить про те, що правові аспекти регламентації досліджуваних правовідносин перебувають у процесі активної адаптації до вимог правової системи ЄС та міжнародно-правових зобов'язань нашої держави. Зазначений євроінтеграційний фактор зумовлює сучасні тенденції правового регулювання використання об'єктів рослинного світу – втрату чинності деяких правових документів, внесення до них змін або ж прийняття нових законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Так, протягом 2021–2022 рр. було прийнято щонайменше 20 таких актів, серед них: 1) наказ Міндовкілля від 22.07.2021 № 494 «Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроланд-

¹ Про затвердження Інструкції про порядок установлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів : наказ М-ва екології та природ. ресурсів України від 12.02.2002 № 61. *Офіційний вісник України*. 2002. № 10. Ст. 491.

² Про затвердження Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат : постанова Каб. Міністрів України від 22.10.2008 № 929. *Офіційний вісник України*. 2008. № 81. Ст. 2735.

³ Про затвердження Порядку спеціального використання лісових ресурсів : постанова Каб. Міністрів України від 23.05.2007 № 761. *Урядовий кур'єр*. 06.06.2007. № 98.

⁴ Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України : постанова Каб. Міністрів України від 23.04.1996 № 449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-96-п> (дата звернення: 31.03.2023).

⁵ Про затвердження Правил заготівлі живиці в лісах України : постанова Каб. Міністрів України від 08.02.1996 № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-96-п> (дата звернення: 31.03.2023).

шафтів України»¹; 2) постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2022 № 1003 «Деякі питання реформування управління лісової галузі»²; 3) постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2023 № 105 «Про затвердження Порядку вирубування дерев і чагарників та використання одержаної при цьому деревини у разі зміни цільового призначення земельних лісових ділянок або встановлення сервітуту з метою їх використання в цілях, не пов'язаних із веденням лісового господарства, та переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель»³; 4) постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2022 № 612 «Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів»⁴; 5) рішення РНБО України від 29.09.2022 «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період», введене в дію Указом Президента України від 29.09.2022 № 675/2022⁵; 6) рішення РНБО України від 23.03.2021 «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»⁶; 7) наказ Міндовкілля від 05.10.2022 № 414 «Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації»⁷ та ін.

¹ Про затвердження показників регіональних нормативів оптимальної лісистості території і мінімально необхідної захисної лісистості агроландшафтів України : наказ М-ва захисту довкілля та природ. ресурсів України від 22.07.2021 № 494. *Офіційний вісник України*. 2021. № 64. Ст. 4080.

² Деякі питання реформування управління лісової галузі : постанова Каб. Міністрів України від 07.09.2022 № 1003.

³ Про затвердження Порядку вирубування дерев і чагарників та використання одержаної при цьому деревини у разі зміни цільового призначення земельних лісових ділянок або встановлення сервітуту з метою їх використання в цілях, не пов'язаних із веденням лісового господарства, та переведення земельних лісових ділянок до нелісових земель : постанова Каб. Міністрів України від 04.02.2023 № 105. *Офіційний вісник України*. 2023. № 19. Ст. 1088.

⁴ Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів : постанова Каб. Міністрів України від 20.05.2022 № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-p> (дата звернення: 15.04.2023).

⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період»: Указ Президента України від 29.09.2022 № 675/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 80. Ст. 4817.

⁶ Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : рішення Ради нац. безпеки і оборони від 23.03.2021, введ. в дію Указом Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21> (дата звернення: 15.04.2023).

⁷ Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ М-ва захисту довкілля

Отже, концептуалізацію сучасних напрямків реформування державної екологічної політики в контексті використання рослинного світу має бути переглянуто з урахуванням існуючих проблем у правовому регулюванні флористичних правовідносин, необхідності в усуненні суперечностей та подоланні прогалин. Науковці різних часів та епох становлення та розвитку екологічного права як галузі права зверталися до питання про систематизацію законодавства про рослинний світ¹, але проблема узгодження та уніфікації нормативно-правових актів у сфері використання рослинного світу дедалі поглиблюється тим, що законодавець хаотично приймає нові законодавчі та підзаконні акти без ґрунтового системного аналізу вже наявних у цій сфері правових інструментів. Особливо такі тенденції відчутні під час дії надзвичайного стану, коли виникає гостра потреба у створенні правового підґрунтя для охорони природоресурсного потенціалу держави, забезпечення раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки, що, своєю чергою, вимагає співіснування екологічного законодавства мирного часу та відповідного законодавства, яке приймається в умовах воєнного стану.

§ 2. Доктринально-правове розуміння рослинного світу як об'єкта еколого-правового регулювання

Сучасні тенденції розвитку флористичного права та законодавства здебільшого зумовлюються функціонуванням юридичної термінології в цій сфері. Проблема понятійно-категоріального апарату правового

та природ. ресурсів України від 05.10.2022 №414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22> (дата звернення: 15.04.2023).

¹ Гетьман А., Попов В. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. *Право України*. 2000. № 1. С. 51–53 ; Гетьман А. П. Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи. *Екологічне право України*. 2016. № 1–2. С. 3–5 ; Його ж. Проблеми кодифікації законодавства про рослинний світ: деякі міркування (коментар до Закону України «Про рослинний світ»). *Вісник Академії правових наук України*. 1999. С. 103–109 ; Басай О. В. Правовий режим рослинного світу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2008. 214 с. ; Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку : монографія. Харків : Право, 2009. 288 с. ; Її ж. Правові проблеми систематизації екологічного законодавства України. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 86–99 та ін.

інституту використання об'єктів рослинного світу на сучасному етапі правотворчості та правозастосування набула нового забарвлення, що пов'язане з євроінтеграційними зобов'язаннями нашої держави, імплементації положень європейських та міжнародних правових стандартів, які присвячено питанням охорони, використання та відтворення рослинного світу.

Протягом становлення та розвитку флористичного права вченими, які досліджували ті або інші правові аспекти рослинного світу як об'єкта охорони навколишнього природного середовища, генерували доктринальні гіпотези, ідеї та пропозиції щодо найбільш оптимального юридичного визначення поняття «рослинний світ» та суміжних із ним термінів.

На підставі комплексного аналізу системно-правових ознак рослинного світу як об'єкта еколого-правового регулювання А. К. Соколова резюмує, що рослинний світ – це об'єкт права власності, суверенних прав; це сукупність диких рослин, а також грибів та утворених ними угруповань, що зростають у стані природної свободи на території України, а також у межах внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони України, щодо якого встановлено відповідний правовий режим, який забезпечує їх належне використання, охорону й відтворення¹.

Вбачається, що запропоноване визначення, на відміну від закріпленого в Законі України «Про рослинний світ» суто природничого, відображає особливості рослинного світу як об'єкта еколого-правового регулювання, який має встановлений правовими нормами режим надання природних рослинних ресурсів у власність та користування, що забезпечує найбільш сприятливий статус їх збереження, встановлює правові вимоги охорони рослинного світу під час здійснення господарської та іншої антропогенної діяльності, яка може вплинути на кількісно-якісний стан рослинного світу.

З позиції екосистемного підходу до правового регулювання екологічних правовідносин, раціональним вважається визначення, запропоноване І. І. Каракашем, який рослинний світ пропонує ідентифікувати як правовий об'єкт, що являє собою сукупність дикорослих наземних і водних рослин із відповідними ресурсами природного походження, які існують на певній наземній території або в акваторіальному про-

¹ Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку.

сторі держави та перебувають у тісній взаємодії як між собою, так і з умовами довкілля¹.

І. М. Швердіна, досліджуючи правовий режим об'єктів рослинного світу в населених пунктах, визначає рослинний світ у населених пунктах як несільськогосподарські судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання, що відповідають територіальному критерію (зростають на територіях населених пунктів), критерію за функціональним призначенням об'єктів рослинного світу та території, на яких вони знаходяться (задоволення оздоровчих, культурно-естетичних, науково-пізнавальних, рекреаційних та інших потреб населення цих населених пунктів) та критерію за їх екологічною цінністю, мають природне (дикоросле) або штучне походження, щодо яких встановлено правовий режим їх охорони, відтворення й використання².

Згідно із ст. 3 Закону України «Про рослинний світ» під останнім розуміється сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території³.

Практичне значення для ефективного застосування правових норм, які регулюють відносини у сфері використання об'єктів рослинного світу, має визначення їх суттєвих юридичних ознак, що забезпечує найбільш оптимальну та чітку ідентифікацію об'єкта права використання. Досліджуючи особливості правового забезпечення використання рослинного світу, Е. Є. Туліна пропонує такі специфічні його характеристики: 1) частини навколишнього природного середовища; 2) самостійного природного об'єкта; 3) складника біорізноманіття, екомережі; 4) об'єкта права власності та інших прав; 5) об'єкта нерухомості (щодо рослинних угруповань) і рухомих об'єктів (щодо деяких представників флори) тощо⁴.

Особливістю понятійно-категоріального апарату екологічного законодавства, у тому числі флористичного, є поліваріантність вживаних термінів та правових феноменів. У законодавстві України про рослин-

¹ Каракаш І. І. Проблеми права власності на об'єкти і ресурси рослинного світу. С. 148.

² Швердіна І. М. Правовий режим об'єктів рослинного світу в населених пунктах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2015. 20 с.

³ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV.

⁴ Туліна Е. Є. Правові засади використання рослинного світу : монографія. Харків : Право, 2017. 216 с.

ний світ вживаються такі поняття, як «рослинний світ», «природні рослинні ресурси», «рослинність», «флора», «об'єкти рослинного світу», «ліс», «лісові ресурси» та інші термінологічні конструкції, а тому для узгодженої практики застосування флористично-правових норм принциповим є проведення розмежування та співвідношення між наведеними категоріями.

У доктрині екологічного права науковці підтримують правову парадигму щодо нетотожності понять «флора» та «рослинність», що вживаються для характеристики правового режиму відповідного об'єкта природи¹. Під час теоретико-правового дослідження правового режиму рослинного світу О. В. Басай звертає увагу, що терміни «флора» та «рослинність» на сьогодні не вважаються юридичними поняттями природних об'єктів та вживаються переважно у природничих науках для характеристики різних аспектів (видового складу, чисельності тощо) сукупності рослин чи рослинних угруповань².

Стосовно розмежування понять «рослинний світ» та «ліс» вчені поступово знайшли певний консенсус у співвідношенні зазначених категорій шляхом визнання рослинного світу як самостійного об'єкта еколого-правового регулювання, а лісу як складової частини (об'єкта) рослинного світу³. Підґрунтя для таких висновків дає герменевтичний та системний аналіз флористичного законодавства.

По-перше, згідно зі ст. 4 Закону України «Про рослинний світ» лісові ресурси державного значення належать до природних рослинних ресурсів, правовідносини стосовно яких регламентуються нормами передусім законодавства про рослинний світ. Таким чином, законодавець визначає загальний та спеціальний об'єкт еколого-правового регулювання, стосовно якого виникають відносини використання.

По-друге, об'єкти рослинного світу за територіальним принципом можуть акумулюватися як на суші, так і в інших формах географічної оболонки (у воді, просторі, ґрунтах), тобто природні рослинні ресурси зростають не лише в лісах як частині земної поверхні, але й у внутріш-

¹ Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку ; Єрмолаєва Т. В., Стельмахов В. Ю., Бондарчук В. Я. Правове регулювання використання та охорони рослинного світу: міжнародно-правовий аспект. *Інтернаука* : міжнар. наук. журн. 2018. № 19 (59), т. 3. С. 25.

² Басай О. В. Правовий режим рослинного світу України : дис.

³ Гетьман А., Попов В. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. С. 51 ; Корнесва К. Ю. Поняття лісу як предмета лісового права. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 4 (17). С. 25.

ніх морських водах, територіальному морі, континентальному шельфі або виключній (морській) економічній зоні та інших водних об'єктах, існують у ґрунті або просторі, що виходить за межі розуміння лісу, визначеного в лісовому законодавстві, та його територіальної локації. Юридичне визначення лісу як типу природних комплексів (екосистеми), у якому поєднується переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю та іншими природними компонентами, спонукає до роздумів про його системотворювальний та комплексний у співвідношенні з розумінням рослинного світу характер.

По-третє, у правовому розумінні ліс передусім є екосистемою, тобто територіальним комплексом, що має встановлені зовнішні межі (земельна лісова ділянка або лісова ділянка з чітко визначеними межами), що вкриті лісовою рослинністю, а також постійно або тимчасово не вкриті лісовою рослинністю. Водночас юридичне визначення рослинного світу спирається на концепцію їх природного ареалу зростання та передбачає його тлумачення як сукупності дикорослих та іншого несільськогосподарського призначення рослин безвідносно земельної або водної ділянки, на якій вони зростають.

Право як регулятор суспільних відносин під впливом трансформаційних політико-правових реалій та інших об'єктивних факторів зазнає суттєвої модифікації внаслідок чого в законодавстві з'являються нові правові конструкції та категорії, вводяться нові терміни та поняття, які потребують наукового осмислення та інтерпретації.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на вживання в екологічному законодавстві терміна «флора». Правовим підґрунтям для його інтеграції в національну правову систему є низка міжнародно-правових актів та європейських правових стандартів, які Україна ратифікувала та до яких приєдналася на шляху до зміни вектора розвитку української державності, а саме: Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ їх існування в Європі від 1979 р., Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 1973 р., Директива Європейського парламенту та Ради 92/43/ЄС про охорону природних середовищ існування та дикої флори та фауни від 1992 р. та ін.

У національному законодавстві поняття флори не визначено, що створює передумови для наукових пошуків вчених-правознавців

у дослідженні його сутності та співвідношення із суміжними поняттями. Зокрема, А. К. Соколова тлумачить флору як сукупність видів рослин, які зростають на певній території і стосовно яких встановлено правовий режим, що забезпечує їх належність, використання, відтворення й охорону¹. Натомість у нормативно-правових актах термін «флора» вживається здебільшого для імплементації положень вищезгаданих міжнародно-правових документів й застосовується поряд із рослинним світом як такий, що не суперечить йому, а співіснує як тотожне поняття. Наприклад, у Державній стратегії управління лісами України до 2035 року² йдеться як про ідентифікацію та фіксацію місцезнаходження видів флори як умови ефективного управління лісами, так і про охорону й раціональне використання рослинного світу, при цьому законодавцем концептуального розмежування між аналізованими термінами не пропонується.

Іншим, але не менш принциповим для окреслення особливостей використання рослинного світу питанням є з'ясування його внутрішньокомпонентних складників, оскільки ефективність застосування правових норм флористичного законодавства під час використання рослинного світу, окреслення обсягу прав та обов'язків природокористувачів безпосередньо залежить від ідентифікації об'єкта такого використання. У цьому контексті виникає закономірне для доктрини екологічного права питання – чи вся сукупність рослин становить поняття «рослинного світу» в еколого-правовому розумінні або ж лише певна їх частина чи вид (лікарські, медоносні, сільськогосподарські, багаторічні, декоративні, лісові, дикорослі тощо).

Поліваріантність поняття «рослини» та багатогранність суспільного інтересу в їх використанні не лише у виробництві товарно-матеріальних цінностей та задоволенні приватних інтересів людини, але і в деяких випадках необхідність регулювання популяцій окремих видів рослин, що становлять загрозу для довкілля або людини, зумовлює наявність в національному законодавстві спеціальних правових норм.

Так, рослинний світ поділяється на декілька основних видів, що зумовлене їх природними характеристиками, цільовим викорис-

¹ Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку.

² Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року : розпорядж. Каб. Міністрів України від 29.12.2021 № 1777-р.

танням та правовим становищем. До основних видів природного рослинного світу належать: лісові ресурси; рослинність, що не належить до лісових ресурсів; рослинність сільськогосподарського призначення¹.

Використання природних рослинних ресурсів для забезпечення потреб населення в лікарській сировині визнається однією з потенційних можливостей господарської експлуатації об'єктів рослинного світу. Таким чином, фактично Закон України «Про рослинний світ» передбачив лікарські рослини як одну з численних груп рослинного світу в цілому. Разом із тим Законом України «Про насіння та садивний матеріал»² лікарські рослини детермінуються не тільки як дикорослі, але й як культурні рослини або їх частини, що використовуються в медицині для виготовлення лікарських препаратів. Тому, безсумнівно, об'єктами використання в розумінні еколого-правового регулювання визнаватимуться лише дикорослі рослини, які природно зростають на певній території.

Правове регулювання вищенаведених видів рослин зумовлюється їх функціональним призначенням для господарської або іншої діяльності людини, потреб економіки та публічних інтересів держави. Водночас національне екологічне законодавство має сукупність правових норм спеціального характеру, які регулюють відносини щодо деяких об'єктів рослинного світу, що потребують встановлення особливого режиму їх використання з огляду на домінування публічного інтересу в їх збереженні.

Ідеться передусім про рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види рослинного світу та типові природні рослинні угруповання, стосовно яких встановлено спеціальний порядок їх використання, передбачений законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про Червону книгу України» та постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 «Про затвердження Положення про Зелену книгу України».

Особливістю рослинного світу як об'єкта використання є його комплексність, тобто природні рослинні ресурси здатні задовольняти

¹ Гетьман А., Попов В. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. С. 51.

² Про насіння та садивний матеріал : Закон України від 26.12.2002 №411-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. №4. Ст. 96.

різноманітні потреби держави, суспільства й людини, бути джерелом задоволення як публічних, так і приватних інтересів, що об'єктивно підвищує правову цінність цього природного ресурсу в умовах сьогодення.

Використовуючи ціннісну характеристику як критерій стосовно об'єктів рослинного світу, представники еколого-правової науки виділяють п'ять категорій аксіології рослинного світу. По-перше, це задоволення ресурсних чи сировинних потреб суспільства у вигляді збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів та інших плодів. По-друге – використання для сінокошення та випасання худоби. По-третє – як ділянки для розміщення вуликів та пасік. По-четверте – задоволення естетичних, оздоровчих, рекреаційних, культурних, спортивних та освітніх потреб людства. По-п'яте – використання об'єктів у науково-дослідних цілях¹.

Формування єдиного та узгодженого підходу до термінології, пов'язаної з правовим регулюванням відносин у сфері використання рослинного світу, з урахуванням доктринальних напрацювань та практики застосування норм екологічного законодавства, зумовлює необхідність його закріплення та відображення в національній правовій системі шляхом внесення змін та доповнень у чинні нормативно-правові акти.

Підсумовуючи результати дослідження, наведені в цьому параграфі, слід зазначити, що рослинний світ є самостійним та комплексним об'єктом еколого-правового регулювання і становить сукупність дикорослих та інших несільськогосподарського призначення рослин, які природно зростають на певній території та щодо яких нормами екологічного законодавства встановлено правовий режим їх охорони, використання та відтворення. Об'єктом рослинного світу є дикоросла або інші несільськогосподарського призначення рослина як частина екосистеми та організм рослинного походження, а дикорослою, своєю чергою, є рослина, яка історично зростає в певному ареалі, здатна до реалізації всіх життєвих біологічних циклів без втручання в цей процес людини.

¹ Гиренко І. Растительный мир как ценностная категория в экологическом праве. *Поняття та категорії юридичної науки* : зб. наук. пр. : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2014 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шуміла. Київ : Ніка-Центр, 2014. С. 211–214.

§ 3. Концептуальні правові засади використання рослинного світу

Концептуально-правові положення, присвячені вивченню поняття, змісту, ідейної сутності, диференціації та механізму дії принципів екологічного права, у тому числі інституту права використання рослинного світу, не залишилися поза межами наукових досліджень представників еколого-правової науки.

Серед принципів інституту користування об'єктами рослинного світу А. К. Соколова виокремлює: його вторинний, похідний характер від права власності; раціональність; екосистемність; цільовий характер; платність (стосовно спеціального користування); сталість¹.

Пізніше обґрунтування принципів використання рослинного світу розвинула в монографічному дослідженні Е. Є. Туліна, яка запропонувала такий їх перелік: 1) екосистемний підхід як провідний принцип інституту права використання рослинного світу; 2) вторинний, похідний характер інституту права використання рослинного світу; 3) раціональність використання рослинного світу; 4) його цільовий характер; 5) платність стосовно спеціального використання рослинного світу; 6) установлення обмежень і заборон, що стосуються використання об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України або Зеленої книги України з урахуванням їх особливої, наукової, природоохоронної та інших цінностей; 7) нормування права використання рослинного світу та ін.²

У Законі України «Про рослинний світ»³, а також в інших актах флористичного законодавства відсутні статті, які встановлюють основоположні засади правового регулювання відносин використання об'єктів рослинного світу, що, на думку В. М. Комарницького, свідчить про певну безсистемність в екологічному законотворенні, нехтуванні відправними початками екологічного права, які мають слугувати базою для об'єднання певної групи норм в єдину систему⁴.

¹ Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку.

² Туліна Е. Є. Правові засади використання рослинного світу. С. 185.

³ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV.

⁴ Комарницький В. М. Принципи екологічного права: питання їх закріплення в екологічному законодавстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3 (83). С. 180.

У зв'язку із зазначеним, системний аналіз ідейної сутності принципів права використання рослинного світу як каркасу для досягнення мети збереження природоресурсного потенціалу рослинного світу, що об'єктивується у приписах екологічного, а деталізується у флористичному законодавстві, створює підґрунтя для їх класифікації на принципи: 1) які знаходять віддзеркалення у нормах права; 2) які безпосередньо не є закріпленими в нормах права, проте виводяться з їх змісту.

Інститут права використання об'єктів рослинного світу за змістовним насиченням та багатовекторністю потенційних можливостей суб'єктів правовідносин є комплексним, тобто таким, що об'єднує у своїй структурі правові норми різної юридичної сили, методу впливу на суб'єктів (імперативні або диспозитивні) та механізму правозастосування. При цьому внутрішня диференціація принципів використання рослинного світу залежить від порядку такого використання, що зумовлює наявність у флористичному праві та законодавстві як загальних принципів інституту користування досліджуваним природним об'єктом, так і спеціальних принципів, дія яких визначається сутнісно-змістовними характеристиками тієї чи іншої правової форми використання рослинного світу.

До універсальних принципів, запропонованих еколого-правовою доктриною та виведених зі змісту флористичного та лісового законодавства слід віднести: 1) принцип сталого користування природними рослинними ресурсами; 2) принцип раціонального користування природними рослинними ресурсами; 3) принцип комплексності; 4) принцип екосистемного підходу; 5) принцип екологізбалансованого користування природними рослинними ресурсами; 6) принцип цільового використання природних рослинних ресурсів; 7) принцип ефективного природокористування; 8) принцип додержання екологічних і санітарно-гігієнічних вимог у процесі використання рослинного світу; 9) принцип безперервності та невиснажливості використання природних рослинних та лісових ресурсів (ст. 17 Закону України «Про рослинний світ», ст. 43 ЛК України); 10) принцип оптимального збалансування публічно-приватних інтересів під час використання цього права; 11) принцип співвідношення використання та охорони рослинного світу; 12) принцип екологічного імперативу, який передбачає встановлення правил та обмежень у реалізації права використання об'єктів рослинного світу та ін.

Вихідними положеннями загального використання об'єктів рослинного світу відповідно є: 1) принцип гарантованості загального природокористування (ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); 2) принцип пріоритетності загального природокористування¹; 3) принцип безоплатних засад його здійснення (ст. 12 Закону України «Про рослинний світ»); 4) принцип доступності права загального використання рослинного світу (ст. 9 Закону України «Про рослинний світ») тощо.

Основоположні засади спеціального використання рослинного світу генеруються відповідно до таких керівних настанов: 1) принцип платності (ст. 12 Закону України «Про рослинний світ»); 2) принцип дозвільного регулювання відносин використання природними рослинними ресурсами (ст. 10 Закону України «Про рослинний світ»); 3) принцип цільового використання об'єктів рослинного світу (ст. 14 Закону України «Про рослинний світ») та інші принципи правового регулювання спеціального використання об'єктів рослинного світу.

Ураховуючи значущість пріоритетів у галузі екологічного права, М. В. Краснова наголошує, що наука екологічного права має переглянути власні підходи до багатьох методологічних засад, передусім до основного об'єкта правового регулювання – до природи, та на її економічних, екологічних та соціальних правових характеристиках запропонувати державі і суспільству сучасні ефективні правові моделі застосування і дотримання її законів, які дозволяють здійснити якісний перехід до менш споживацького способу існування людства, однак до більш природного екотехнічного типу економіки, який буде враховувати потребу відновлення (відтворення) і збереження природи².

Прогнози Організації економічного співробітництва та розвитку свідчать, що при збереженні сучасних методів виробництва та рівня споживання природних ресурсів до 2050 р. людство позбудеться двох третин (61–72%) світової флори та фауни порівняно з початком ХХ ст.³

¹ Котеньов О. Г. Принципи права природокористування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2017. С. 6.

² Краснова М. В. Наукознавчі аспекти формування екологічного права України. *Екологічне право України*. 2017. № 1–2. С. 38.

³ Ryabchenko O., Litvine I., Dibrova A. Biosocial economy as a mechanism for transition to sustainable development. *Demography and social economy*. 2015. № 3 (25). P. 164. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2015.03.011>.

Для того щоб вирівняти ситуацію концептуально важливим є перехід до зеленої парадигми – заміни підходу антропоцентричного до біоцентричного¹. Принциповим вектором такого переходу може бути екологічний імператив, який, по-перше, включає сукупність правил та обмежень людської діяльності під час використання природних рослинних ресурсів, по-друге, будується на засадах оптимального співвідношення цілей охорони довкілля з іншими соціально-економічними цілями суспільного прогресу та, по-третє, є правовим фундаментом для досягнення мети забезпечення сталого екологічного збалансованого розвитку.

На справедливе переконання В. Л. Бредіхіної, характерною рисою екологічного права є його моральна зумовленість, яка дозволяє за допомогою правових норм здійснювати формування нової людини з екологічно спрямованим світоглядом і високою еколого-правовою культурою, виховувати екологічну правосвідомість суспільства, дбайливе ставлення до природних ресурсів та навколишнього середовища в цілому².

Філософсько-моральним підґрунтям правового регулювання природокористування має виступати так званий принцип екологічної доцільності або екологічний імператив, під яким найчастіше розуміють форму заборон і обмежень, що розповсюджується на будь-яку людську діяльність для збереження живої природи, видового різноманіття планети, захисту навколишнього природного середовища від надмірного забруднення як безумовних пріоритетів³. До питання філософсько-етичного осмислення деяких екологічних правовідносин зверталися сучасні представники еколого-правової науки. Зокрема, В. В. Шеховцов обґрунтував необхідність перегляду реалізації фауністичних правовідносин з позиції етично-гуманістичного ставлення до об'єктів тваринного світу⁴.

¹ Гетьман А. П., Лозо В. И. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины : монография. Харьков : Право, 2014. 280 с.

² Бредіхіна В. Л. Правові аспекти реалізації екологічного імперативу у сфері природокористування. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах* : матеріали «круглого столу», присвяч. 90-річчю з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України В. К. Попова (Харків, 1 берез. 2019 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; НАПрН України. Харків : Право, 2019. С. 91–94.

³ Шпильова Ю. Б., Ільїна М. В. Значення екологічного імперативу для формування орієнтирів сталого розвитку суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 24, ч. 1. С. 8–11.

⁴ Шеховцов В. В. Перспективи формування і розвитку фауністичного законодавства України : монографія. Харків : Право, 2020. 344 с.

Необхідно зазначити, що окрім принципів використання об'єктів рослинного світу, прямо закріплених у флористичному законодавстві, є основні вихідні положення, ідеї, які не знайшли відображення в нормативно-правових актах, проте склалися внаслідок об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. До таких принципів використання рослинного світу в науково-правовій літературі відносять: 1) гуманне ошадливе ставлення до рослинного світу; 2) поділ об'єктів рослинного світу на категорії за критерієм цінності; 3) використання рослинного світу способами, які не завдають шкоди навколишньому середовищу; 4) врахування регіональних особливостей поширення рослинності¹.

Отже, ідеологія використання об'єктів рослинного світу повинна віддзеркалювати морально-етичні засади взаємин людини та довкілля, які наповнюють філософсько-гуманістичним змістом правові принципи екологічного права, що закріплені в нормативно-правових актах та покладені в основу правового регулювання відносин у сфері використання рослинного світу.

Принципи екологічного права, у тому числі у сфері використання об'єктів рослинного світу, потребують суттєвого переосмислення передусім з позицій екофілософії та біоетики, трансформації зі споживацького до екологоорієнтованого та більш свідомого ставлення до природних рослинних ресурсів. Основоположні засади морально-етичного екологічного імперативу, що передбачають раціоналізацію використання об'єктів рослинного світу, повинні знайти офіційне закріплення в нормативно-правових приписах флористичного законодавства як провідні та керівні постулати.

§ 4. Правове регулювання загального використання об'єктів рослинного світу в контексті природно-правової концепції

Право загального природокористування, на відміну від господарського, комерційного використання природних ресурсів, відображає власне екологічні потреби та інтереси людини, які пов'язано перш

¹ Гиренко І. Принципи правової охорони рослинного світу. *Юридична Україна*. 2013. №9. С. 78.

за все з необхідністю збереження людини як біологічного та соціального організму, а не з використанням природи з метою задоволення матеріальних та інших потреб. Спрямованість екологічних прав на задоволення екологічних потреб і забезпечення реалізації екологічних інтересів є основною особливістю екологічних прав, а також підставою їх відмежування від інших прав громадян¹.

Право загального використання об'єктів рослинного світу ґрунтується на концепції природно-правової доктрини. Загальноприйнятими положеннями, на думку Г. В. Анісімової, для поняття природних екологічних прав, які в певній частині увійшли до концепту природно-правової й еколого-правової доктрини, є: 1) зв'язок виникнення цих прав з моментом народження; 2) їх невід'ємність (невідчужуваність) від людини як соціо-біологічної істоти; 3) ці права – явище соціально-історичне, пов'язане з формуванням суспільства, сутність яких – мінімально необхідна в конкретних історичних умовах частка соціальних благ кожного; 4) їх зміст і обсяг залежать від можливостей суспільства, насамперед від рівня його економічного розвитку; 5) свобода діяти певним чином або утримуватися від певних вчинків, щоб забезпечити собі нормальне існування, задоволення екологічних інтересів і потреб; 6) незалежність цих прав від розсуду державних законодавчих органів; 7) безпосередній і об'єктивний характер їх реалізації; 8) це найбільш суттєві можливості розвитку людини й вищих цінностей, які мають бути однаковими для всіх².

Загальне використання об'єктів рослинного світу не потребує застосування матеріально-технічної бази, потужностей виробництва та інших екологонебезпечних засобів та приладів, що характеризує цей вид використання як найбільш безпечний з позиції охорони довкілля, раціонального використання природних рослинних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Правове регулювання загального використання об'єктів рослинного світу ґрунтується на ідеології конституційно-правової доктрини, яка гарантує кожному громадянину користуватися природними об'єктами права власності Українського народу, яким згідно із ч. 1 ст. 13 Конституції України³ є рослинний світ відповідно до закону.

¹ Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2016. 424 с.

² Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків : Право, 2019. С. 380.

³ Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 17.04.2023).

Законом України «Про рослинний світ»¹ розвинуто зазначене конституційне положення й передбачено, що в порядку загального використання природних рослинних ресурсів громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях. Таким чином, у флористичному законодавстві нормотворець визначив об'єктно-суб'єктний склад правовідносин, які виникають у процесі здійснення загального використання об'єктів рослинного світу, а також закріпив палітру потреб, на задоволення яких спрямовано правову регламентацію зазначеного виду використання безвідносно місця зростання цих природних рослинних ресурсів та правового режиму земельних ділянок їх локалізації, на відміну від ЛК України, який регламентує реалізацію права загального використання лісових ресурсів у межах визначених для цього територій – лісів державної, комунальної або приватної форм власності.

Неодмінною умовою гарантування безперешкодного здійснення права загального природокористування є його захист від реальних чи потенційних загроз, зумовлених, по-перше, знищенням природних ресурсів, зміною їх властивостей у результаті антропогенної діяльності чи природного впливу навколишнього середовища, що унеможливує вільний доступ до природних об'єктів, і, по-друге, встановлення обмежень чи заборон власникам та природокористувача в реалізації відповідного права².

У контексті зазначеного, безперешкодність може мати два виміри: правовий та фізичний. Перший аспект передбачає створення державою правових гарантій реалізації зазначеного права, відповідно до панування принципу верховенства права та в цих межах неприпустимості державно-владним інституціям видавати нормативно-правові акти, спрямовані на незаконне обмеження або заборону здійснення права загального використання рослинного світу, охоронюваного на конституційно-правовому рівні. Другий аспект безперешкодності полягає в забороні суб'єктів (фізичних осіб, представників юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадськості) створювати фізичні завади в доступі до природних рослинних ресурсів,

¹ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV.

² Глотова О. В. Особливості права загального природокористування та його правові гарантії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 30. С. 141.

обмежувати встановлені законодавчими актами максимальні обсяги їх збору, перешкоджати безпосередньому процесу збирання дарів природи за винятком випадків, встановлених законом.

Такі винятки встановлені лісовим законодавством, яке передбачає, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень можуть установлювати заборону або обмеження на відвідування лісів населенням, а також проведення певних видів робіт на окремих лісових ділянках на період пожежної небезпеки та під час проведення заходів боротьби зі шкідниками (ст. 88 ЛК України¹), а реалізація права загального використання лісових ресурсів у лісах приватної власності обмежується наданням згоди власника такого лісу (ст. 66 ЛК України²).

Зокрема, вирішення проблеми безперешкодного доступу з боку власників природних комплексів (земельних ділянок чи водних об'єктів) на доктринальному рівні представниками еколого-правової науки пропонувалося через встановлення інституту публічних сервітів або інших форм регулятивного характеру, у тому числі на договірних засадах, які б гарантували власниками та користувачами здійснення громадянами права загального використання природних ресурсів, включаючи об'єкти рослинного світу³.

Іншим принциповим аспектом при дослідженні меж загального використання об'єктів рослинного світу є з'ясування питання щодо співвідношення між охороною природних рослинних ресурсів та їх експлуатацією. Флористичне законодавство передбачає, що загальне використання природних рослинних ресурсів може бути обмежено в разі їх виснаження, різкого зменшення популяційної та ценотичної різноманітності тощо, а нормами лісового законодавства встановлена можливість тимчасового зупинення або обмеження використання корисних властивостей лісів у випадку незадовільного стану лісової ділянки внаслідок перевищення норм антропогенного навантаження та під час проведення заходів боротьби зі шкідниками.

Правовим інструментом досягнення справедливого балансу між інтересами користувачів у реалізації ними свого природного права на за-

¹ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ.

² Там само.

³ Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні : дис. ; Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини ; Шеховцов В. В. Перспективи формування і розвитку фауністичного законодавства України.

доволення життєво необхідних потреб шляхом використання природних рослинних ресурсів та збереження різноманітності рослинного світу є встановлення максимальних норм безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, грибів тощо. Наприклад, розпорядженням Харківської обласної державної адміністрації від 17.08.2007 № 526 затверджені такі максимальні норми безоплатного збору громадянами за добу на 1 особу: дикорослих ягід – до 10 кг (суниці – до 3 кг, малини – до 1 кг), грибів – до 30 кг (з них опеньок – до 15 кг, білого, маслока, польського – до 12 кг), трав'яних рослин – до 15 кг¹.

Особливої актуальності за сучасних реалій сьогодення набуває обмеження реалізації права загального використання об'єктів рослинного світу у зв'язку із введенням воєнного стану відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022². За законодавством про правовий режим надзвичайного стану з метою захисту прав і свобод інших людей може бути в тому числі встановлений особливий режим виїзду і в'їзду, а також обмеження пересування по території, де вводиться надзвичайний стан³. Повноваження щодо забезпечення ефективного використання природних ресурсів покладається на військовій адміністрації населених пунктів як на тимчасові державні органи під час дії воєнного стану.

Так, під час дії воєнного стану в семи областях України (Харківська, Київська, Волинська, Миколаївська, Полтавська, Сумська та Черкаська) діє абсолютна заборона перебування в лісах цих областей, а в Житомирській, Рівненській та Хмельницькій областях дозволяється відвідування лісів для збору природних рослинних та лісових ресурсів, окрім територій, які межують із Республікою Білорусь, та місцевостей, які було тимчасово окуповано.

Отже, право загального використання об'єктів рослинного світу не є абсолютним і може бути обмежене у випадках, встановлених законодавством:

¹ Про встановлення максимальних норм безоплатного збору громадянами дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів та грибів на території області : розпорядж. Харків. обл. держ. адмін. від 17.08.2007 № 526. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XA070046> (дата звернення: 10.04.2023).

² Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 20.04.2023).

³ Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. *Офіційний вісник України*. 2000. № 15. Ст. 588.

1) за умови ненадання власником лісу приватної форми власності згоди на відвідування лісу з метою збору природних рослинних ресурсів;

2) для збереження популяційної, видової та ценотичної різноманітності рослинного світу встановлюються норми максимального обсягу збору дикорослих рослин, квітів, ягід, грибів тощо. Суттєвою проблемою залишається низький рівень обізнаності (коли громадяни не забезпечені інформацією про такі норми взагалі) та екологічної правосвідомості (у випадку обізнаності про норми максимального збору, але ігнорування цих вимог);

3) забороняється збирання окремих видів дикорослих рослин, зокрема віднесених до переліку наркотиковмісних рослин, їх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо.

Гармонізація публічно-приватних інтересів, що виникають під час реалізації суб'єктивних екологічних прав та обов'язків на сьогодні є одним із найбільш дискусійних питань, що стає предметом дослідження як представників цивілістичної, так і еколого-правової науки.

Цивільне право як галузь приватного права передбачає набуття права власності на зібрані ягоди, лікарські рослини, виловлену рибу або іншу здобуту в лісі або водоймі річ (ст. 333 ЦК України¹). Таким чином, у розумінні цивільного законодавства особа, яка привласнила такі дари природи набуває всі правомочності власника, передбачені парадигмою приватного права – володіння, користування та розпорядження. У той же час екологічне право як переважно галузь публічного права обмежує суб'єктивні потенційні можливості розпорядження як однієї з тріади правомочностей здобутими природними рослинними ресурсами. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 9 Закону України «Про рослинний світ»² забороняється торгівля лікарськими і декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними в порядку загального використання природних рослинних ресурсів, а недотримання зазначеної норми вважається порушенням законодавства про рослинний світ і тягне за собою настання юридичної відповідальності відповідно до чинного законодавства.

Підстави припинення права загального використання об'єктів рослинного світу мають специфіку, враховуючи природно-соціальну

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.04.2023).

² Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV.

квінтесенцію цього права. У зв'язку з тим, що загальне використання природних рослинних ресурсів спрямовано передусім на задоволення життєво необхідних потреб та інтересів людини, що детермінує його як природне, а не позитивне право, виникає логічне запитання – а чи може взагалі це право бути припиненим? Вважаємо, що оскільки право загального використання, не санкціоноване державою або її політико-правовими інституційними утвореннями, спирається на засади природно-правової концепції, то і його припинення не вимагає застосування спеціального державно-владного правового механізму.

Натомість в основу передумов його припинення покладено вольовий критерій реалізації, що спирається на внутрішню мотивацію та волевиявлення людини у продовженні використання природних рослинних ресурсів. Наприклад, особа, яка знаходилася в лісі, спостерігала за об'єктами рослинного світу, вийшла з лісу через небажання в цей конкретний проміжок часу вчиняти такі дії. Відповідно, особа припинила загальне використання лісової ділянки, об'єктів рослинного світу внаслідок внутрішнього волевиявлення¹.

Підсумовуючи, слід зазначити, що держава має запроваджувати систему гарантій і визначати основні засади права загального використання природних ресурсів своїм громадянам та створювати необхідні соціально-економічні умови для сприятливого спілкування людини із навколишнім природним середовищем для задоволення рекреаційних, оздоровчих, біологічних та інших життєво необхідних духовних та майнових інтересів громадян.

§ 5. Правовий режим спеціального використання природних рослинних ресурсів

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів за законодавством України визначається як таке використання, яке здійснюється юридичними або фізичними особами для задоволення їх виробничих та наукових потреб, а також із метою отримання прибутку від

¹ Кирєєва І. В. Припинення прав громадян України щодо використання природних об'єктів: підстави та порядок : монографія. Харків : ФІНН, 2009. С. 50.

реалізації цих ресурсів чи продуктів їх переробки з дозволу Міндовкілля¹.

Правове регулювання спеціального використання природних рослинних ресурсів здійснюється відповідно до Закону України «Про рослинний світ» як основного правового документа флористичного законодавства, ЛК України в частині регламентації правовідносин, що виникають під час використання природних рослинних ресурсів у межах земель лісгосподарського призначення, а також значним колом нормативно-правових актів підзаконного характеру, які визначають правовий режим спеціального використання рослинного світу з тією чи іншою метою, тобто процедурно-правові питання порядку реалізації, виникнення, зміни та припинення відповідних правовідносин.

Згідно з нормативно-правовими приписами флористичного законодавства, видами спеціального використання природних рослинних ресурсів є: 1) збирання лікарських рослин; 2) заготівля деревини під час рубок головного користування; 3) заготівля живиці; 4) заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо 5) збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо; 6) заготівля сіна; 7) випасання худоби (ст. 10 Закону України «Про рослинний світ»). При цьому визначений перелік можливих видів використання рослинного світу у спеціальному порядку не є вичерпним, адже національним законодавством можуть передбачатися й інші його види.

Залежно від мети використання, тобто індивідуально скерованого уявлення про бажаний результат, якого суб'єкт флористичних правовідносин прагне досягнути від експлуатації природних рослинних ресурсів, останні можуть бути використані: 1) для природоохоронної, рекреаційної, оздоровчої, культурно-освітньої, виховної та науково-дослідної мети; 2) з господарською метою, а саме: а) для забезпечення потреб населення та виробництва в технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих рослин; б) випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва; в) потреб бджільництва; г) потреб мисливського та рибного господарства, а також для забезпечення інших потреб з господарською метою, реалізація яких передбачена законодавством.

¹ Про затвердження Інструкції про порядок установлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів : наказ М-ва екології та природ. ресурсів України від 12.02.2002 № 61.

Наголошуючи на суміжності правового інституту використання природних рослинних ресурсів та використання лісових ресурсів, зазначимо, що аналогічним чином визначений правовий режим використання лісових ресурсів, передбачений ЛК України. Зокрема, ст. 67 ЛК України врегульовані такі види використання лісових ресурсів, як заготівля деревини; заготівля другорядних лісових матеріалів; побічні лісові користування; використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт¹.

Суттєвий антропогенно-техногенний вплив процесів виробництва та діяльності суб'єктів господарювання, а також усіх інших суб'єктів, які використовують природні ресурси рослинного світу з комерційною або іншою метою, пов'язаною з вилученням з навколишнього природного середовища та зміною стану цього природного об'єкта, його біоценозів та місць зростання, гостро актуалізує питання щодо дотримання та оновлення економіко-правового механізму та інших правових інструментів у досліджуваній сфері відповідно до сучасних викликів та загроз. У зв'язку з цим реалізація права на спеціальне використання об'єктів рослинного світу здійснюється на засадах платності та за дозволом уповноважених осіб, за винятком випадків, встановлених законом, а також відповідно до лімітів спеціального використання природних рослинних ресурсів та інших передбачених законодавством функціонально-правових складових охорони довкілля, спрямованих на забезпечення раціонального використання рослинного світу.

Зокрема, ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються на підставі науково обґрунтованих нормативів центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища відповідно до вимог Інструкції про порядок установлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів, затвердженої наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.02.2002². Так, нормативи включають систему відомостей про обсяги допустимого викорис-

¹ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ.

² Про затвердження Інструкції про порядок установлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів : наказ М-ва екології та природ. ресурсів України від 12.02.2002 № 61.

тання ресурсів дикорослих та інтродукованих несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників та грибів у конкретній адміністративній області з метою забезпечення невиснажливого сталого використання національних фіторесурсів. Основним критерієм, за яким визначаються нормативи, є стан ресурсів конкретного виду та можливість їх використання. Оцінка стану природних рослинних ресурсів (інвентаризація) сировинних видів рослин проводиться на конкретній території з визначенням біологічного, експлуатаційного запасу та обсягу допустимого щорічного використання компетентними науковими установами один раз на 5 років.

Зазначена Інструкція не поширюється на спеціальне використання природних рослинних ресурсів шляхом сінокосіння та випасання худоби та природних рослинних ресурсів у межах лісового та природно-заповідного фонду, встановлення лімітів у межах яких урегульовано іншим нормативно-правовим актом – Інструкцією про застосування порядку встановлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, затвердженою наказом Міндовкілля від 24.01.2008 № 27¹.

Збирання лікарських рослин для забезпечення потреб населення та виробництва лікарської сировини. Відомо, що лікувальні властивості рослин використовували ще з давніх часів. Людська медицина багато в чому пов'язана з біорізноманіттям рослин і тим фактом, що більшість сучасних медичних препаратів було отримано з лікарських рослин, які є легкодоступними та безпечними й ефективними. На сьогодні оцінка поширеності використання лікарських рослин у світі коливається від 50 до 95%, зокрема тільки на європейському континенті використовується понад 1 300 лікарських рослин². Водночас через високий попит на фітотерапію як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах близько 15 тис. видів лікарських рослин

¹ Про затвердження Інструкції про застосування порядку встановлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 24.01.2008 № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-08> (дата звернення: 22.04.2023).

² Conservation and sustainable use of medicinal plants: problems, progress, and prospects / S. L. Chen, Hua Yu, Luo Hong-Mei et al. *Chinese Medicine*. 2016. No. 11. 37. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13020-016-0108-7>.

у всьому світі постали перед загрозою зникнення, а нині понад 20% видів лікарських рослин уже майже вичерпано¹.

Більше 1000 судинних рослин України мають певні лікувальні властивості. Близько 60% із них належать до широко розповсюджених із великими запасами сировини, а решта зростає фрагментарно чи має обмежений ареал на території однієї природної зони або її частини. В Україні на даний час для заготівлі лікарської рослинної сировини використовується близько 160 видів дикорослих рослин, серед них: дуб звичайний, кропива собача, підбіл звичайний, кульбаба лікарська та ін.².

Згідно з ч. 3 ст. 17 Закону України «Про рослинний світ» збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної, харчової сировини з дикорослих рослин здійснюється відповідно до Правил, що затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища³.

Водночас згадані у флористичному законодавстві Правила в національній правовій системі відсутні, а правове забезпечення цього виду використання рослинного світу залишається недостатньо ефективним через відсутність чіткого правового механізму регулювання відносин, які виникають у контексті використання дикорослих рослин як технічної, лікарської, пряно-ароматичної та харчової сировини, визначення суб'єктного складу при реалізації цього виду використання рослинного світу та інші процедурні питання, які мають значення для забезпечення ефективного застосування еколого-правових норм.

Хоча чинним законодавством не встановлені правила та вимоги щодо збирання лікарських рослинних ресурсів, але деякі з них виводяться із системного аналізу екологічного законодавства. Так, забороняється: 1) збирання дикорослих лікарських рослин, занесених до Червоної книги України (п. 1 ч. 2. ст. 11, ч. 2 ст. 19 Закону України «Про Червону книгу України»); 2) збирання лікарських рослин на територі-

¹ Medicinal plant use, conservation, and the associated traditional knowledge in rural communities in Eastern Uganda / J. E. Ssenku, S. A. Okurut, A. Namuli et al. *Tropical Medicine and Health*. 2022. No. 50. 39. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41182-022-00428-1>.

² Мазулін О. В., Коновалова О. Ю., Смойловська Г. П. Фармацевтичне ресурсознавство з основами інтродукції рослин : навч. посіб. для провізорів-інтернів вищ. мед. та фармацевт. навч. закл. III–IV рівнів акредитації. Вид. 3-тє, доопрац. і допов. Запоріжжя : ЗДМУ, 2016. С. 57.

³ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV.

ях та об'єктах природно-заповідного фонду, якщо це суперечить цільовому призначенню таких територій, встановленим вимогам щодо охорони, використання та відтворення їх природних комплексів та окремих об'єктів (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

Відповідно до настанови «Лікарські засоби. Належна практика культивування та збирання вихідної сировини рослинного походження» СТ-Н МОЗУ 42-4.5:2012 збирання дикорослих лікарських рослин слід здійснювати відповідно до чинного регіонального та національного законодавства щодо збереження різноманіття рослин. Необхідно, щоб методи збору не завдавали шкоди довкіллю, забезпечували оптимальні умови для поновлення лікарських рослин. Крім того, заборонено збір тих видів лікарських рослин, що перебувають під загрозою зникнення згідно із Конвенцією з міжнародної торгівлі видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення, якщо відповідний компетентний орган не надав свого дозволу¹.

Деякі правові аспекти правового забезпечення збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної та харчової сировини передбачені постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів», відповідно до якої заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин здійснюється способами, що виключають виснаження їх ресурсів. Заготівля лісових продуктів для отримання харчової та лікарської сировини в лісах, де заходи боротьби зі шкідниками та хворобами здійснювалися з використанням хімічних засобів, лісах, розташованих у смугах відведення автомобільних доріг або в зонах впливу хімічного та промислового виробництва, здійснюється з дотриманням відповідних санітарних норм і правил².

Окремі елементи правового режиму використання природних рослинних ресурсів у цілях збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної та харчової сировини передбачені й Порядком заготівлі друго-

¹ Лікарські засоби. Належна практика культивування та збирання вихідної сировини рослинного походження : настанова : СТ-Н МОЗУ 42-4.5:2012. Вид. офіц. Київ : М-во охорони здоров'я України, 2012. С. 9. URL: <https://www.dls.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/18.-Настанова-СТ-Н-МОЗУ-42-4.5-2012-Лікарські-засоби.-Належна-практика-культивування-та-збирання-вихідної-сировини-рослинного-походження.pdf> (дата звернення: 12.04.2023).

² Про затвердження Порядку спеціального використання лісових ресурсів : постанова Каб. Міністрів України від 23.05.2007 № 761.

рядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.1996 № 449, який визначає організаційно-технічні вимоги щодо збирання лікарських рослин, а також встановлює коло обов'язків постійних лісокористувачів під час здійснення цього виду використання об'єктів рослинного світу, а саме: 1) забезпечувати невиснажливість ресурсів харчових, лікарських і технічних рослин з урахуванням збереження цілісності екосистем; 2) здійснювати агротехнічні заходи сприяння природному відтворенню рослин та підвищенню їх продуктивності; 3) підтримувати лісові ділянки, де здійснюються побічні лісові користування, у належному санітарному стані; 4) забезпечувати охорону ягідників, плодкових, горіхоплідних та інших насаджень, заростей лікарських рослин тощо від хижацького використання і знищення¹.

У той же час, як справедливо зауважує Е. Є. Туліна, недоліком наведених нормативно-правових актів є те, що вони регулюють відносини з використання об'єктів рослинного світу для забезпечення потреб у технічній, лікарській, пряно-ароматичній та харчовій сировині з дикорослих рослин лише на території лісових земельних ділянок і залишають одночасно поза увагою регламентацію всіх інших природних рослинних ресурсів за їх межами².

Відсутність комплексного правового регулювання зазначеного виду використання об'єктів рослинного світу з визначенням правил та вимог до діяльності суб'єктів досліджуваних правовідносин на землях іншого, крім лісогосподарського, цільового призначення створює правові перепони в реалізації механізму ефективного використання рослинного світу на засадах сталого екологізбалансованого розвитку та принципу невиснажливості природних рослинних ресурсів. Вирішенню зазначеної колізії в цьому контексті має сприяти законотворча діяльність органів спеціальної компетенції, зокрема реалізація інституційної спроможності Міндовкілля в забезпеченні нормативно-правового регулювання у сфері раціонального використання, відтворення і охорони природних рослинних ресурсів під час збирання технічної, лікарської, пряно-ароматичної та харчової сировини як на ділянках земель лісо-

¹ Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України : постанова Каб. Міністрів України від 23.04.1996. № 449.

² Туліна Е. Є. Правові засади використання рослинного світу. С. 168.

господарського призначення, так і поза їх межами на землях іншого цільового призначення.

Використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби, для забезпечення інших потреб тваринництва. Використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва здійснюється на земельних ділянках, що визначаються в установленому земельним законодавством порядку¹. Відповідно до ст. 34 ЗК України громадяни можуть орендувати земельні ділянки для сінокосіння і випасання худоби. Крім цього, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть створювати на землях, що перебувають у власності держави чи територіальної громади, громадські сіножаті й пасовища².

Як вид спеціального використання природних рослинних ресурсів випасання худоби здійснюється за дозволом. Водночас флористичне законодавство встановлює виняток із зазначеного правила у ч. 8 ст. 10 Закону України «Про рослинний світ», відповідно до якого не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів власники земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, крім тих, що занесені до Червоної книги України та Зеленої книги України, а також користувачі земельних ділянок, які їм надано для цільового призначення (у тому числі для випасання худоби), за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесено до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України³.

При визначенні правового режиму використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби слід враховувати і значення відповідних земельних ділянок, на яких зростають такі ресурси, як складові елементи екомережі. Зокрема, П. Ф. Кулинич у дослідженнях, присвячених правовим аспектам земель сільськогосподарського призначення, акцентував на екологічній цінності сіножатей та пасовищ як стабілізуючих угідь у складі екологічної мережі⁴. Закон України

¹ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV.

² Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 22.04.2023).

³ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV.

⁴ Кулинич П. Ф. Сільськогосподарські угіддя як об'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2008. №4. С. 174–180.

«Про екологічну мережу України»¹ відносить сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) до об'єктів екомережі як системи природоохоронних територій, які мають провідне значення для збереження довкілля, які потенційно можуть бути сполучними або буферними територіями екомережі².

В основу регламентації правовідносин, які виникають при використанні природних рослинних ресурсів для випасання худоби, покладено екологічний імператив, сутність якого вже розглядалася в § 3 цього розділу монографічного дослідження. Так, ч. 2 ст. 18 Закону України «Про рослинний світ» встановлює заборону на використання природних рослинних ресурсів для випасання худоби та забезпечення інших потреб тваринництва, якщо це може призвести до деградації земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, або перешкоджає їх своєчасному природному відтворенню³, а ст. 39¹ ЛК України забороняє випасання худоби з метою охорони та збереження пралісів, квазіпралісів та природних лісів⁴. Аналогічні положення екологічного імперативу під час правового забезпечення використання природних рослинних ресурсів передбачені й у законах України «Про природно-заповідний фонд України»⁵, «Про благоустрій населених пунктів»⁶ тощо.

Крім того, забороняється випасання худоби:

1) у державних захисних і полезахисних лісових смугах, протиерозійних лісах, особливо цінних лісових масивах, лісах першого та другого поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання, лісах першої і другої зон округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій та інших категорій захищеності лісів, де це передбачено законодавчими актами;

2) на площах лісових культур, природних молодняків і у насадженнях з наявністю життєздатного підросту – до досягнення ними висоти, коли вершини не пошкоджуються тваринами, на лісонасінневих та ін-

¹ Про екологічну мережу України : Закон України від 24.06.2004 № 1864-IV.

² Ващишин М. Я. Національна екологічна мережа України як об'єкт правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Львів, 2021. С. 214.

³ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV.

⁴ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII.

⁵ Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII.

⁶ Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 06.09.2005 № 2807-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15> (дата звернення: 16.04.2023).

ших плантаціях, а також ділянках, де проводяться заходи сприяння природному поновленню лісів;

3) на зрубках та інших не вкритих лісовою рослинністю землях, призначених для природного відновлення лісів;

4) на площах з легкорозмивними та легкорозвіюваними ґрунтами та в місцях масового зростання ягідників і грибів;

5) без пастуха, за винятком випасання на огорожених ділянках або на прив'язі;

6) з використанням собак¹.

Використання природних рослинних ресурсів із науково-дослідною метою – це діяльність, основними формами якої є фундаментальні і прикладні наукові дослідження, спрямовані на одержання й використання нових знань про рослинний світ, на досягнення практичних цілей і вирішення конкретних завдань у сфері охорони, використання й відтворення рослинного світу².

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в Україні проводяться систематичні комплексні наукові дослідження навколишнього природного середовища та природних ресурсів з метою розроблення наукових основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки³.

Флористичним законодавством безпосередньо не визначена приналежність використання природних рослинних ресурсів із науково-дослідною метою до спеціального виду використання рослинного світу, але його системний аналіз дозволяє дійти до таких переконань з огляду на наступне.

По-перше, перелік видів спеціального використання, зазначених у ч. 2 ст. 10 Закону України «Про рослинний світ», не є вичерпним, оскільки ч. 3 цієї статті декларує, що законодавством можуть передбачатися й інші види спеціального використання природних рослинних ресурсів.

По-друге, спираючися на вихідний принцип логічної системи – закону виключення третього, слід апелювати до двох основних видів

¹ Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України : постанова Каб. Міністрів України від 23.04.1996 № 449.

² Туліна Е. Є. Правові засади використання рослинного світу. С. 152.

³ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ.

(порядків) використання об'єктів рослинного світу – загального та спеціального. У рамках загального використання природних рослинних ресурсів, правове регулювання якого здійснюється відповідно до ст. 9 Закону України «Про рослинний світ», задовольняються потреби передусім рекреаційні, оздоровчі, культурно-освітні та виховні, а згадка про науково-дослідні інтереси відсутня.

По-третє, особливості суб'єктного складу не дозволяють відносити досліджуваний вид використання рослинного світу до загального, оскільки останнє реалізується громадянами перш за все для задоволення власних потреб. Суб'єктами ж використання природних рослинних ресурсів із науково-дослідною метою є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»¹.

По-четверте, оскільки ліс та його ресурси є частиною рослинного світу, то слід акцентувати на ст. 67 ЛК України², яка передбачає використання корисних властивостей лісів для проведення науково-дослідних робіт як виду спеціального використання лісових ресурсів.

По-п'яте, використання природних рослинних ресурсів з науково-дослідною метою має суттєві особливості, які виходять за межі традиційного розуміння основних ознак спеціального використання природних ресурсів. Так, ч. 4 ст. 12 Закону України «Про рослинний світ»³ звільняє від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів науково-дослідні установи, навчальні та освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їх охорони, невиснажливого використання та відтворення, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесено до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Особливе значення для вивчення та дослідження динаміки змін популяційного різноманіття дикорослих рослин має науково-дослідна

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.

² Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII.

³ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV.

діяльність у межах природно-заповідного фонду, адже мінімальне антропогенне втручання в екосистеми цього природного комплексу створює найбільш сприятливі умови для отримання достовірних наукових даних про закономірності кількісно-якісного стану рослинного світу.

Наприклад, згідно з Положенням про ботанічний сад загальнодержавного значення Харківського держуніверситету, ботанічний сад є науково-дослідною природоохоронною установою і має за мету збереження, вивчення, інтродукцію, акліматизацію, розмноження в спеціально створених умовах рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної й освітньої роботи. Наукові дослідження в ботанічному саду проводяться з метою розроблення наукових основ біологічного різноманіття, відтворення і використання рослинних ресурсів цінних ботанічних об'єктів. Зокрема, наукова робота проводиться в таких напрямках: 1) вирішення теоретичних і практичних питань інтродукції та акліматизації рослин; 2) розроблення наукових основ збереження та охорони біологічного різноманіття особливо рідкісних та зникаючих видів рослин; 3) вивчення способів вирощування, розмноження, селекції і провадження у виробництво лікарських, харчових, кормових та інших цінних рослин тощо.

Координацію досліджень здійснює Національна академія наук України разом із Міндовкілля¹.

Резюмуючи, варто наголосити, що юридична обумовленість посиленої правової регламентації відносин із використання природних рослинних ресурсів корелюється зі значенням рослинного світу в задоволенні найрізноманітніших індивідуальних потреб та інтересів не тільки людини і суспільства, але й їх використання має стратегічне значення на загальнодержавному рівні для забезпечення економічного добробуту нашої держави, оскільки об'єкти рослинного світу є потужним засобом виробництва харчової, лікарської, косметичної та іншої продукції, джерелом забезпечення продовольчої безпеки України. Водночас антропогенний вплив на рослинний світ, який інтенсифіку-

¹ Положення про ботанічний сад загальнодержавного значення Харківського держуніверситету : затв. Міністром охорони навколиш. природ. середовища та ядер. безпеки України від 29.04.1999. URL: https://old.karazin.ua/docs/botsad_polozhennya.pdf (дата звернення: 17.04.2023).

ється збільшенням масштабів вилучення об'єктів рослинного світу, упровадженням новітніх неапробованих, іноді небезпечних технологій виробництва, які призводять до деградації не лише рослинного світу, але й інших об'єктів довкілля, що перебувають у тісному зв'язку із природними рослинними ресурсами (земельні ділянки, водні об'єкти, види дикої фауни та ін.), а також поширення інвазивних видів та наслідки кліматичних змін на стан рослинного світу потребують узгодженого та чітко регламентованого правового механізму всіх законодавчо передбачених варіантів використання об'єктів рослинного світу.

§ 6. Актуальні питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання об'єктів рослинного світу

Юридична відповідальність є тим інститутом екологічного законодавства, який забезпечує механізм локалізації та блокування протиправної поведінки і стимулює суспільно корисні дії людини у правовій сфері, являє собою міру захисту суспільства та його членів від правопорушень, захищає інтереси особи, суспільства і держави, є формою реагування держави на порушення встановленого порядку суспільних відносин¹.

У національній правовій доктрині проблемам юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства як у цілому, так і у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу зокрема присвячено низку монографічних та дисертаційних праць, написаних крізь призму дослідження відповідних флористичних правовідносин, відповідно у наукових роботах таких вчених-правознавців, як О. В. Басай², А. П. Гетьман³, І. В. Гиренко⁴, І. І. Кара-

¹ Проблеми правової відповідальності : монографія / за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. 348 с.

² Басай О. В. Правовий режим рослинного світу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2009. 20 с.

³ Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України : монографія. Харків : Оберіг, 2019. С. 167–193.

⁴ Гиренко І. В. Правова охорона рослинного світу України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. 40 с.

каш¹, М. В. Краснова², М. П. Ліхтер³, Х. М. Марич⁴, Л. В. Мендик⁵, П. В. Мельник⁶, А. К. Соколова⁷, Е. Є. Туліна⁸, І. М. Шевердіна⁹, Ю. С. Шемшученко¹⁰ та ін., а також у працях фундаторів науки екологічного права В. Л. Мунтяна, В. К. Попова, Б. Г. Розовського¹¹, Н. І. Титової¹².

В інституті юридичної відповідальності знаходить своє втілення принцип верховенства права в системі регулювання екологічних суспільних відносин¹³, адже без панування права та утвердження законності в державі неможливе ані ефективне забезпечення прав, свобод та інтересів людини й суспільства на безпечне довкілля, ані гарантування раціонального використання природних ресурсів, їх охорони та збереження для нинішнього та майбутнього поколінь як провідної концепції сучасного цивілізаційного світу.

Юридична відповідальність, таким чином, є важливим засобом забезпечення екологічного правопорядку та прав громадян на безпеч-

¹ Каракаш І. І. Види юридичної відповідальності та особливості їх застосування за порушення природноресурсового й екологічного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 430–442; Його ж. Теоретичні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2018. 44 с.

² Краснова М. В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2010. 34 с.

³ Ліхтер М. П. Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 19 с.

⁴ Марич Х. М. Правовий режим національних природних парків України (на матеріалах Карпатського регіону України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2007. 20 с.

⁵ Мендик Л. В. Відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

⁶ Мельник П. В. Правова охорона лісів Карпатського регіону України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2002. 195 с.

⁷ Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку.

⁸ Туліна Е. Є. Правові засади використання рослинного світу.

⁹ Шевердіна І. М. Правовий режим об'єктів рослинного світу в населених пунктах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 227 с.

¹⁰ Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии / отв. ред. В. Л. Мунтян ; АН УССР, Ин-т гос-ва и права. Киев : Наук. думка, 1989. С. 152.

¹¹ Шемшученко Ю. С., Мунтян В. Л., Розовський Б. Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды : монография. Киев : Наук. думка, 1978. 280 с.

¹² Титова Н. І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. 218 с.

¹³ Гетьман А. П. Розуміння верховенства права в системі екологічного законодавства. *Право України*. 2017. №5. С. 46.

не навколишнє природне середовище. Для неї характерні всі головні риси, які характеризують цей правовий інститут в цілому. Разом із тим ця відповідальність має і свою специфіку, зумовлену особливостями об'єкта охорони – навколишнього природного середовища і пов'язаного з ним екологічного правопорушення як фактичної підстави для виникнення відносин юридичної відповідальності¹.

Поряд із фактичною підставою юридичної відповідальності, тобто вчиненням екологічним правопорушенням, принципове значення відіграють правові підстави, тобто санкціоновані державою норми права, закріплені в законодавстві, які визначають обов'язки суб'єктів флористичних правовідносин, систему заборон у досліджуваній сфері та заходи державного впливу (примусу) за їх порушення.

Концептуальні засади юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання рослинного світу знаходять віддзеркалення у ст. 40 Закону України «Про рослинний світ», яка передбачає, що порушення законодавства про рослинний світ тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законами². У ч. 2 цієї статті наводиться перелік дій або бездіяльності осіб, які спричиняють порушення встановленого законодавчого порядку охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу безвідносно апелювання до конкретного виду юридичної відповідальності.

Так, відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ несуть особи, винні: 1) у самовільному спеціальному використанні природних рослинних ресурсів; 2) порушенні правил загального використання природних рослинних ресурсів; 3) протиправному знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу; 4) порушенні вимог охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу; 5) порушенні вимог щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд та об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан об'єктів рослинного світу; 6) перевищенні лімітів використання природних рослинних ресурсів; 7) самовільному проведенні інтродукції та акліматизації дикорослих видів рослин; 8) реалізації лікарської та технічної сировини дикорослих рослин, зібраної без дозволу на спеціальне використання природних

¹ Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии / отв. ред. В. Л. Мунтян. С. 152.

² Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV.

рослинних ресурсів; 9) закупівлі лікарської та технічної сировини дикорослих рослин у юридичних або фізичних осіб, які не мають дозволу на їх спеціальне використання; 10) порушенні правил вивезення за межі України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу; 11) невнесенні збору за використання природних рослинних ресурсів у встановлені строки¹. Законами України може бути встановлено відповідальність і за інші види порушень у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу.

Комплементарними законодавчими актами, які передбачають застосування юридичної відповідальності до винних осіб та розкривають її особливості в контексті конкретного виду природних рослинних ресурсів, форм використання рослинного світу, сфери реалізації флористичних правовідносин, є ЛК України (ст. 105), Закон України «Про карантин рослин» (ст. 47), Закон України «Про захист рослин» (ст. 21). Деякі визначальні засади юридичної відповідальності за знищення, пошкодження або незаконне використання об'єктів рослинного світу передбачені законами України «Про природно-заповідний фонд України» (ст. 64) та «Про Червону книгу України» (ст. 20).

Широке застосування в доктрині та практиці застосування юридичної відповідальності за порушення флористичного законодавства належить розрахунковому і таксовому способам обчислення розмірів збитків за вчинені екологічні правопорушення у сфері використання рослинного світу.

Наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 08.04.1999 № 559 затверджені такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів унаслідок (1) знищення або пошкодження дерев і чагарників; (2) знищення або пошкодження газонів і квітників; (3) використання не за призначенням парків, скверів, гідропарків, інших озелених та земельних ділянок, відведених для їх створення, а також через самовільний проїзд та заїзд на них транспортних засобів, засмічення водойм на їх територіях².

Для забезпечення реалізації мети посилення охорони лісів як складової рослинного світу, збереження лісових ресурсів і підвищення

¹ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-ХІV.

² Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів : постанова Каб. Міністрів України від 08.04.1999 № 559. *Офіційний вісник України*. 1999. № 14. Ст. 579.

ефективності їх використання Кабінет Міністрів України 23.07.2008 прийняв постанову № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»¹, які застосовуються для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників до ступеня припинення або неприпинення росту, знищенням або пошкодженням лісових культур, природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу, знищенням або пошкодженням сіянців, саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, самовільною заготівлею сіна та випасанням худоби на лісових ділянках тощо.

Таксовий спосіб обчислення розміру шкоди, заподіяної рослинному світу репрезентований також у постанові Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 575 «Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд»², у тому числі внаслідок незаконної рубки або пошкодження дерев та рослин, що мають здерев'яніле стебло, незаконного знищення або збору дикорослих трав'янистих рослин, лісової підстилки, лікарських рослин, дикорослих плодів, горіхів, ягід, другорядних лісових матеріалів. Компенсаторний механізм відшкодування збитків у досліджуваній сфері передбачений, крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2012 № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)»³.

Порядок розрахунку розміру шкоди та збитків, завданих прямо або опосередковано об'єктам рослинного світу під час дії воєнного стану, визначений у наказах Міндовкілля від 05.10.2022 № 414 «Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому

¹ Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : постанова Каб. Міністрів України від 23.07.2008 № 665. *Офіційний вісник України*. 2008. № 56. Ст. 1868.

² Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд : постанова Каб. Міністрів України від 10.05.2022 № 575. *Офіційний вісник України*. 2022. № 41. Ст. 2224.

³ Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) : постанова Каб. Міністрів України від 07.11.2012 № 1030. *Офіційний вісник України*. 2012. № 85. Ст. 3466.

фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації»¹, від 13.10.2022 №424 «Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації»² та ін.

На виконання міжнародно-правових зобов'язань нашої держави у сфері охорони, раціонального використання та відтворення рослинного світу, протягом останніх років було прийнято низку нормативно-правових актів, якими посилювалося відповідальність за нераціональне використання, знищення та пошкодження об'єктів рослинного світу. Значно було збільшено штрафні санкції за порушення флористичного законодавства відповідно до Закону України від 13.04.2020 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»³.

Законом України від 15.07.2021 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу»⁴ посилено відповідальність за погіршення, знищення середовища зростання рослин, види яких не занесені до Червоної книги України, але внесено до переліків рідкісних видів рослин.

Постановою Верховної Ради України від 27.07.2022 прийнятий за основу проєкт Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за знищення або пошко-

¹ Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ М-ва захисту довкілля та природ. ресурсів України від 05.10.2022 №414.

² Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ М-ва захисту довкілля та природ. ресурсів України від 13.10.2022 №424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22> (дата звернення: 24.05.2023).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу : Закон України від 13.04.2020 №556-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. №19. Ст. 128.

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу : Закон України від 15.07.2021 №1684-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. №47. Ст. 382.

дження об'єктів рослинного світу, зокрема в умовах воєнного або надзвичайного стану. Зокрема, пропонується розширити переліком об'єктів рослинного світу диспозицію ст. 245 КК України, а також розповсюдити санкцію статті не лише за знищення або пошкодження рослинності на землях сільськогосподарського призначення, але й на землях будь-якої категорії¹.

Ефективність застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення залежить від багатьох факторів: від рівня правосвідомості, стану екологічного виховання, рівня правової, зокрема еколого-правової, культури, упорядкованості законодавства в цій сфері, а також від стану вивчення умов і причин екологічних правопорушень та низки інших обставин².

Юридична відповідальність за порушення флористичного законодавства не має сприйматися у гіпертрофованому аспекті, як явище надмірне та зайве в суспільстві та державі. На противагу цьому, розвиток інституту юридичної відповідальності в екологічному праві, підвищення ефективності заходів державного та громадського впливу на осіб, які вчиняють екологічні правопорушення, у тому числі порушення законодавства у сфері використання рослинного світу, є однією з глобальних цілей прогресу еколого-правової доктрини та практики застосування еколого-правових норм.

Перегляд існуючих концепцій та парадигм юридичної відповідальності в цьому контексті є нагальною потребою сьогодення, викликаною політико-правовими, соціально-економічними та духовно-реформаційними трансформаціями сучасного суспільства. Актуалізують підвищення ролі інституту юридичної відповідальності й реалії воєнного стану на території України, які призводять не лише до безпосереднього знищення та пошкодження об'єктів рослинного світу, лісів та іншої рослинності окупантами, але й внутрішніми факторами, такими як зниження рівня екологічної правосвідомості, самовпевненість правопорушників у тому, що під виглядом більш глобальних цілей державної

¹ Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, зокрема в умовах воєнного або надзвичайного стану, від 11.04.2022 № 7212-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39410> (дата звернення: 17.04.2023)

² Балюк Г. І. Проблеми удосконалення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в контексті сталого розвитку. *Вісник Київського національного юридичного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. Вип. 74. С. 8.

політики (відновлення територіальної цілісності та забезпечення миру в Україні) держава не фіксуватиме та не реагуватиме на порушення екологічного законодавства у сфері використання рослинного світу.

Саме тому подальше вдосконалення юридичної відповідальності за порушення флористичного законодавства та практики притягнення до неї осіб, які вчиняють екологічні правопорушення, а також ефективність компенсації шкоди, завданої об'єктам рослинного світу, вбачується в кількох напрямках.

По-перше, нагальною потребою сьогодення все ще залишається підвищення ефективності санкцій за порушення екологічного, у тому числі флористичного, законодавства та приведення концептуальних засад юридичної відповідальності в цій сфері відповідно до європейських правових стандартів, а саме до Директиви від 19.11.2008 № 2008/99/ЄС «Про кримінально-правову охорону довкілля» та Директиви від 21.04.2004 № 2004/35/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди».

Ураховуючи це стратегічне завдання, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.04.2021 № 401-р схвалено Концепцію проєктів Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» щодо забезпечення невідворотності відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Статистична інформація свідчить, що відповідальність за ст. 77 «Випалювання рослинності або її залишків» Кодексу України про адміністративні правопорушення було значно збільшено (від ста вісімдесяти до трьохсот шістдесяти (3 060–6 120 грн) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від дев'ятисот до однієї тисячі двохсот шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (15 300–17 000 грн). У результаті кількість правопорушень з квітня по вересень 2020 р. становить 428, що є меншою порівняно з аналогічним показником минулого року на 27 відсотків¹. Таким чином, актуальним і досі залишається питання криміналі-

¹ Про схвалення Концепції проєктів Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» щодо забезпечення невідворотності відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища : розпорядж. Каб. Міністрів України від 28.04.2021 № 401-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 38. Ст. 2289.

зації багатьох екологічних правопорушень та перегляд розмірів штрафних санкцій у бік збільшення для створення мотивації та заохочення до еколого-правомірної поведінки під час використання природних рослинних ресурсів, а також належного виконання еколого-правових норм.

По-друге, удосконалення контрольного-моніторингового механізму виявлення та фіксації екологічних правопорушень, у тому числі шляхом запровадження інструментів цифровізації та інформаційних технологій у секторі державної екологічної політики, ураховуючи досвід кооперації Міндовкілля та Міністерства цифрової трансформації України на прикладі таких проєктів, як «Екозагроза», «Екосистема» (е-Ліс, е-Контроль, е-ПЗФ та інші електронні сервіси, призначені для збору та фіксації інформації про екологічні загрози). Так, ще в кінці ХХ ст. Б. Г. Розовський, досліджуючи концептуальні засади правового стимулювання раціонального природокористування, зазначав, що відставання технічних засобів контролю за станом навколишнього природного середовища є основною перепорою у створенні належного механізму юридичної відповідальності¹. На сьогодні розвиток цього напрямку вимагає як скерованої діяльності державних інституцій, так і наукового обґрунтування вченими-правознавцями подальшої концептуалізації цифровізації екологічних правовідносин, у тому числі відносин у сфері використання рослинного світу. У науково-правовій літературі лише деякі вчені порушували питання про запровадження інформаційних технологій у сферу права², у тому числі в площині охорони довкілля та раціонального використання його природних ресурсів³.

¹ Розовський Б. Г. Правовое стимулирование рационального природопользования : монография. Киев : Наук. думка, 1981. С. 233.

² Радутний О. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві. *Право України*. 2018. № 1. С. 123–136. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-123>.

³ Lozo O., Onishchenko O. The Potential Role of Artificial Intelligence in Combating Climate Change and Natural Resources Management: Political, Legal and Ethical Challenges. *Grassroots Journal of Nature Resources*. 2021. Vol. 4, No. 3 P. 111–131. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.040310> ; Лозо О. В. Актуальні питання правового регулювання цифровізації сільського господарства. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 206–211.

По-третє, концептуальним напрямом вдосконалення юридичної відповідальності та підвищення її ролі в механізмі забезпечення прав людини, а також досягненні екологозбалансованого розвитку та раціонального використання природних рослинних ресурсів, є подолання феномену правового нігілізму, підвищення рівня екологічної правосвідомості та культури, виховання в соціумі дбайливого ставлення до рослинного світу, панування ідеології ощадливого використання його об'єктів. У зв'язку з цим вбачається за необхідне розроблення Концепції підвищення еколого-правової свідомості суспільства, визначення її стратегічних напрямів та очікуваних результатів, серед яких провідне місце має належати мінімізації вчинення екологічних правопорушень у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу.